

Militaire steunverlening aan Oekraïne

In dit artikel gaat Anne Pier van der Meulen in op het waarom en op het hoe van de middelen waarmee de strijd in Oekraïne wordt geleverd. Of en in hoeverre is het gebruik van semi-autonome wapensystemen ethisch te rechtvaardigen?

De oorlog in Oekraïne heeft tot gevolg dat wij ook in Nederland weer actief moeten nadenken over vraagstukken van oorlog en vrede en inzet van wapens. Na de discussie over wel of geen kernbewapening in Nederland in de jaren tachtig, is het maatschappelijk en kerkelijk debat rondom oorlog en vrede vrijwel geluwd. Uiteraard waren er in de samenleving en politiek vragen over de inzet van de krijgsmacht in Irak en Afghanistan. Vragen als:

- In hoeverre is het wenselijk dat wij deelnemen aan deze missies?*
- Hoe ver reikt het mandaat?*
- Hoe kunnen wij onze militairen zo veilig mogelijk laten opereren?*
- Hoe voorkomen wij dat er burgerslachtoffers vallen?*

Maar voor veel Nederlandse burgers bleef het toch een discussie over een oorlogsconflict op afstand.

Nu Rusland door zijn daad van agressie een oorlog op het Europese continent heeft veroorzaakt, komen vragen over oorlog en wapeninzet echt dichterbij. Het debat over oorlogs-

voering, onze eigen omgang hiermee en vragen over wapeninzet zijn opeens weer actueel geworden. Dat de oorlog in Oekraïne ons als samenleving zo raakt, hangt wellicht samen met het feit dat Oekraïne deel van Europa is. Het voelt dichtbij.

Veel mensen voelen zich ook verbonden met Oekraïne – overigens in schril contrast met het Oekraïnerferendum in 2014, waarbij Nederland tegen het associatieverdrag met Oekraïne stemde. Maar nu wordt er met de Oekraïners meegeleefd, er is geen enkele discussie over de noodzaak tot opvang van ontheemde Oekraïners en mensen stellen waar nodig soms ook hun eigen huis ter beschikking. Daarnaast ziet zo'n 87 procent van de Nederlandse bevolking Rusland als ernstige bedreiging en steunt zij het actieve militaire verzet van de Oekraïners. In de politiek behoort Nederland verder tot de voorhoede van landen die de militaire steunverlening aan Oekraïne willen opschroeven (*NRC*, 23 januari 2023).

Het is opvallend dat politiek rechts, maar ook de meeste van de linkse partijen steun verlenen aan de wapenleveranties. Een partij als GroenLinks is ook voorstander. Als wij beseffen

dat GroenLinks als partij voortkomt uit pacifistisch ingestelde partijen als PSP en EVP, is dit een duidelijke omslag. Waar partijleden zich in de jaren tachtig actief verzetten tegen kernbewapening, richt de partij zich nu op hulp en militaire steun aan Oekraïne.

En wat vinden de kerken ervan? De Protestantse Kerk in Nederland is opvallend stil als het gaat om positiebepaling in dit debat. Actief wordt er ingezet op praktische steun aan ontheemde Oekraïners en ook zijn er oproepen tot gebed om vrede in Oekraïne. Verder laat de Protestantse Kerk zich over de politieke situatie niet uit. We zien hetzelfde terug bij ngo's. Is hier sprake van verlegenheid met de situatie?

Binnen de kerken is er een kleine groep die zich wel uitspreekt. Zo heeft de stichting Kerk en Vrede vanuit een strikt pacifistisch standpunt opgeroepen om vredesonderhandelingen aan te gaan met Rusland en te stoppen met gewapend verzet en wapenleveranties. Kerk en Vrede (2022) verwoordt in een open brief haar bezorgdheid met een bijna apocalyptische zinsnede: 'Keer terug van de heilloze weg van het bewapenen van Oekraïne en het verder isoleren van Rusland. Voorkom een totale, uitzichtloze oorlog in Europa voor het te laat is!'

In mijn bijdrage wil ik betogen dat gewapend verzet van de Oekraïners en wapenleveranties vanuit bevriende landen wel degelijk noodzakelijk zijn en dat hier ook een heldere ethische legitimatie voor te vinden is (het 'waarom?'). Daarnaast en vooral wil ik ingaan op de aard van oorlogsvoering in Oekraïne. Want los van ethische legitimatie tot zelfverdediging/oorlogsvoering, is het van belang te reflecteren op de wijze waarop oorlog gevoerd wordt. Ofwel, met welke middelen ('hoe') wordt strijd gele-

verd? Specifiek wil ik ingaan op het gebruik van (semi)autonome wapensystemen die door zowel Oekraïne als Rusland worden gebruikt. In hoeverre is het gebruik van deze systemen ethisch verantwoord? Eerst richt ik mij dus op de vraag naar het 'waarom' van inzet van wapenen, vervolgens op het 'hoe'.

Ethische legitimatie

In het oorlogsrecht zijn er verscheidene redenen te benoemen op basis waarvan een land de wapenen mag opnemen tegen een ander land of vijandelijke groepering. Zelfverdediging is hierbij één van de grondredenen.

> Het debat oorlogsvoering, onze eigen omgang hiermee en vragen over wapeninzet zijn opeens weer actueel geworden.

In het geval dat een land aangevallen wordt door een ander land en haar inwoners worden bedreigd, dan is het bedreigde land gerechtigd de wapenen op zich te nemen en zichzelf te verdedigen. Dit is vastgelegd in het internationaal recht (zie bijv. Kennedy 2006; Ruys, Corten & Hofer 2018). De aanval van Rusland op Oekraïne is een 'tragisch schoolvoorbeeld' van vijandige agressie, waartegen de Oekraïners zich mogen verdedigen. Juridisch gezien ligt de zaak heel eenvoudig. Een autonoom land wordt aangevallen en bedreigd door een ander land zonder dat er een aanvaardbare legitimatie aan ten grondslag ligt.

Over de rechtmatigheid van de Oekraïense strijd bestaat dus weinig discussie. Als je aangevallen wordt op brute wijze, mag je jezelf verdedigen. Juridisch is dit vastgelegd (zie bijv. Ruys, Corten & Hofer 2018; Cavandoli &

Wilson 2022). Ethisch gezien zou dit misschien anders kunnen liggen. Het strikt pacifistische perspectief van het te allen tijde uitbannen van geweldsuitoefening werpt immers wel degelijk een blokkade tot geweldsuitoefening op.

Deze stem van geweldloosheid zou ook bijbels gefundeerd kunnen worden door woorden uit de Bergrede. In de Bergrede wordt immers alles omgedraaid, volgens de Bergrede of Veldrede kan geweld niet met geweld opgelost worden: 'Keer uw vijand de andere wang toe' (Lucas 6:29). Tegenover geweld moet geweldloosheid staan. Dan pas kan er werkelijke vrede ontstaan. De spiraal van geweld kan alleen doorbroken worden door eruit te stappen. In het geval van Oekraïne zou het 'doorzetten' van deze visie zeer waarschijnlijk het toestaan van het inlijven van Oekraïne bij het Russisch grondgebied betekenen. Ofwel overgave aan een despoot. In mijn ogen zou dit zeer onwenselijk zijn voor de Oekraïense bevolking en zou dit ook tot vergaande paniek leiden bij andere Oost-Europese landen. Moldavië zou misschien een volgende prooi worden of één van de Baltische staten. Daarom deel ik ook niet de oproep van de stichting Kerk en Vrede om onmiddellijk te stoppen met wapenleveranties richting Oekraïne en onderhandelingen te starten met Rusland.

Politiek

De Nederlandse politiek heeft besloten om Oekraïne ruimhartig te steunen met het leveren van diverse soorten wapens en het opleiden van Oekraïense militairen. Hiermee voert Nederland een Atlantische koers. Nederland voert een vergelijkbare politiek jegens Oekraïne als de Verenigde Staten en Groot-Brittannië. Binnen Europa is Nederland één van de voorlopers op het terrein van militaire steunverlening aan

Oekraïne. Als het aan Nederland ligt, worden ook F16's ingezet. Zowel oud-minister van Buitenlandse Zaken Wopke Hoekstra, oud-minister van Defensie Kasja Ollogron als inmiddels demissionair premier Mark Rutte hebben hier diplomatieke openingen voor gegeven.

> Over de rechtmatigheid van de Oekraïense strijd bestaat dus weinig discussie. Als je aangevallen wordt op brute wijze, mag je jezelf verdedigen.

Buurland Duitsland, maar ook Frankrijk zijn aarzelder met het verlenen van militaire steun aan Oekraïne. Duitsland wil Rusland niet provoceren en is bang voor een 'Alleingang'. Het resulteert in een enigszins afwachtende, behoedzame houding die tot dusver uiteindelijk wel overgaat in het verlenen van militaire steun aan Oekraïne. Zo heeft Duitsland in januari 2023 uiteindelijk onder druk van andere NAVO-partners besloten toestemming te geven tot het mogen leveren van Leopard-tanks uit landen als Polen en heeft daarnaast toegezegd een eigen cohort Leopard-tanks te leveren.

Moreel weinig complex

Ethisch gezien is de oorlog in Oekraïne zoals eerder gezegd weinig gecompliceerd. Ook al klinkt dit misschien merkwaardig, de vraag wie hier in eerste instantie kwaad doet is eenvoudig te beantwoorden. Een autonoom land (Oekraïne) wordt met bruto geweld door een ander land (Rusland) binnengevallen. Zonder dat er enige aantoonbare aanleiding is, stormen op 24 februari 2022 Russische gevechtstroepen de Oekraïense grens over. Het doel lijkt inname van Oekraïne of in ieder geval omverwerping van de democratisch

gekozen Oekraïense regering en inname van de Donbas. De agressor handelt vervolgens wreed en schuwt ook het doden van burgers niet. Integendeel, het bombarderen van burgerdoelen, zoals het bombardement op het theater in Marioepol op 16 maart 2022, is onderdeel van de militaire strategie van de Russische strijdkrachten. Bij noodzakelijke militaire terugtrekkende bewegingen, zoals de terugtrekking uit de regio Kyiv, handelen de Russische strijdkrachten wreed door burgers te doden zoals in Boetsja.

> **Vredesorganisatie PAX stelt dat onderhandelen met een bewezen onbetrouwbare partner als Rusland op dit moment niks oplevert.**

Ruslands oorlog gaat lijnrecht in tegen zowel het *ius ad bellum* als het *ius in bello*. Er is namelijk geen rechtvaardige reden om tot geweld over te gaan en er is geen sprake van een laatste redmiddel (*ius ad bellum*). Ook het recht in oorlogstijd en tijdens oorlogsvoering wordt niet nageleefd, getuige de wrede aanvallen op burgers en burgerdoelen (*ius in bello*). In feite is de oorlog die Rusland voert tegen Oekraïne dus weinig moreel complex. Het is overduidelijk wie de agressor en de veroorzaker van het leed is. Dit zegt ook Michael Walzer, filosoof en ethicus, welbekend van het boek *Just and Unjust Wars*. Hij omschreef de Russische inval als 'een ongeprovoceerde daad van agressie jegens een democratisch en vreedzaam volk' (NRC, 24 februari 2023).

Hiermee kom ik terug op de vraag waarom het zo stil is aan de kant van ngo's en Nederlandse kerken, zoals de Protestantse Kerk in Nederland. Is dit omdat het volstrekt helder is

dat de Russische invasie onaanvaardbaar is en dat deze agressie gestopt moet worden? Of, ziet de kerk geen rol meer voor zichzelf weggelegd in het maatschappelijk debat, i.c. inzake vraagstukken rondom oorlog en vrede? Ligt er misschien angst achter om als oorlogszuchtig beschouwd te worden?

Vredesorganisatie PAX spreekt zich wel uit. Zij verzet zich tegen onderhandelingen met Rusland. PAX stelt op basis van expertise van haar medewerkers dat onderhandelen met een bewezen onbetrouwbare partner als Rusland op dit moment niks oplevert: 'De internationale afspraken rondom Oekraïne en haar grenzen zijn (te) vaak geschonden. De Russische regering en het leger maken zich bovendien schuldig aan grove schendingen van de mensenrechten en het oorlogsrecht' (PAX, 20 januari 2023).

Noodzakelijk kwaad

In gesprekken met mensen van binnen en buiten de kerk merk ik dat positiebepaling in het debat rond wapenleveranties aan Oekraïne gepaard kan gaan met allerlei gevoelens. Mensen die tegen wapenleveranties zijn worden soms als naïef afgeschilderd, terwijl mensen die voor wapenleveranties zijn soms als oorlogsminnend worden beschouwd. Ik vind het belangrijk om deze gemeenplaatsen en stereotypen te vermijden. Het doet tekort aan beide positiebepalingen.

De stichting Kerk en Vrede verwoordt bijvoorbeeld een principiële standpunt, waarvoor zeker een Bijbelse grondslag te vinden is. Hetzelfde geldt voor de andere positiebepaling, waarbij wel opgeroepen wordt tot militaire steun en wapenleveranties. Want in de Bijbel zijn er voldoende teksten te vinden

die geweldsuitoefening door de overheid ten behoeve van bescherming van ingezetenen rechtvaardigen (bijv. Romeinen 13,4) of die oproepen tot een strijd van zelfverdediging, zoals de strijd van de Hebreeërs tegen Amalek. Binnen de protestantse geestelijke verzorging bij defensie kennen wij als uitgangspunt een tekst uit Zacharia die leidend zou moeten zijn in ons werk: 'Niet door kracht of geweld, maar door mijn Geest ...' (Zacharia 4:6).

> *Het is wezenlijk dat de beslissingsbevoegdheid bij mensen blijft en niet overgelaten wordt aan machines.*

Het bepaalt mij bij het besef dat het zoeken naar vrede en het ons laten leiden door Gods Geest richtinggevend zou moeten zijn in onze woorden en handelingen. De werkelijkheid is hierbij echter weerbarstig. Want vrede is soms ver weg. Er zijn momenten waarbij er moet worden gevochten voor vrede. Soms moet 'kwaad worden gedaan' om een nog veel groter kwaad te vermijden. In het Nationaal Militair Museum in Soesterberg zijn boven één van de toegangspoorten woorden zichtbaar in dezelfde strekking: 'Oorlogsvoering is een noodzakelijk kwaad'. Ik beschouw de wapenleveranties aan Oekraïne en de oorlog die Oekraïne heeft te voeren eveneens als een noodzakelijk kwaad. Want we weten allen dat oorlogsvoering altijd gepaard gaat met onnoemelijk veel menselijk leed dat decennialang in de levens van mensen doorwerkt.

Inzet van semiautonome wapens

Tot nu toe is in deze bijdrage gesproken over mogelijke militaire steun aan Oekraïne. Voor en tegenstanders zijn aan het woord gelaten.

Ook heb ik geprobeerd te verwoorden wat mijn insteek als krijgsmachtpredikant is in dit debat. In het vervolg wil ik de lezer meenemen in de manier waarop de oorlog gevoerd wordt. Want ook hierover valt het een en ander te zeggen vanuit ethisch oogpunt.

Anders dan vele militaire analisten hadden verwacht, wordt de oorlog op de grond uitgevochten en niet in computercentra. Beide partijen hebben zich net als in de Eerste Wereldoorlog letterlijk ingegraven. Nieuw in deze traditionele manier van oorlog voeren is de inzet van semi-autonome wapens. In deze bijdrage steek ik dan ook specifiek in op de inzet van deze semi-autonome wapensystemen. Gebruik hiervan gebeurt zowel aan Oekraïense als aan Russische zijde (NRC, 14 april 2022). Het is goed om hierop ethisch te reflecteren.

Voor zover bekend maakt Oekraïne gebruik van verschillende soorten drones, zoals de Turkse Bayraktar TB2-drones en de Amerikaanse Phoenix Ghost. De Bayraktar TB2 is een lichtgewicht drone die zo'n dertig uur lang in de lucht kan blijven. Het toestel kan doelen aanwijzen vanuit de lucht, zodat ze bestookt kunnen worden door veldartillerie. Ook kunnen de drones zelf tot aanvallen overgaan. Daarvoor kan de Bayraktar-drone uitgerust worden met vier lasergestuurde raketten.

De Verenigde Staten hebben Oekraïne daarnaast meer dan honderdtwintig Phoenix Ghost-drones geleverd. Deze kamikaze-drones zijn ontworpen om vijandelijke doelen uit te schakelen door zichzelf te laten exploderen. In Oekraïne zijn Phoenix Ghost-drones ingezet, onder meer om vijandelijke tanks onschadelijk te maken. Naast deze twee type drones hebben de Verenigde Staten ook toestellen als de Reaper (grote drone) en Switchblades

(vergelijkbaar met de Phoenix Ghost) geleverd.

Vermoed wordt dat de Russische opmars richting Kyiv in het voorjaar van 2022 onder meer door de inzet van deze verschillende soorten drones is gestopt. Ook bij het tot zinken brengen van het Russische vlaggenschip de Moskva wordt gespeculeerd over de inzet van drones. Maar de inzet van semiautonome wapens was niet altijd geslaagd. Een autonoom varend object, een zogeheten Unmanned Surface Vehicle, was minder succesvol. Deze Oekraïense USV richtte weinig schade aan bij een aanval op de Russische marine in Sebastopol (*de Volkskrant*, 4 november 2022).

Van Russische zijde is bekend dat zij Iraanse drones van het type Shahed 136 hebben ingezet. In feite is deze drone niet meer dan een grote vleugel met een motor eraan. De Shahed 136 heeft een explosieve lading van 50 kilo en haalt maximaal 185 kilometer per uur. Het bereik is rond de 2.500 kilometer. Ze hebben geen camera's om hun doel te vinden maar vliegen op basis van gps. Evenals de Amerikaanse Phoenix Ghost kan de Shahed 136 gezien worden als een kamikaze-drone. Zij wordt ook wel de *one-way-drone* genoemd. De drone is door Rusland onder meer ingezet om Oekraïense elektriciteitscentrales uit te schakelen (*de Volkskrant*, 17 oktober 2022).

Gevoelswaarde

Inzet van drones heeft voor veel mensen een andere gevoelswaarde dan de inzet van reguliere wapensystemen. Het voelt voor velen bangstigend dat (semi-)autonome wapens deel zijn geworden van moderne oorlogsvoering. De vrees om te maken te krijgen met machines die doden is groot (bijv. Asaro 2012; Herzfeld & Latiff 2021). In de ethische reflectie op de inzet

van autonome wapensystemen is het daarom van belang om onderscheid te maken tussen autonome wapensystemen met of zonder betekenisvolle menselijke bemoeienis. Volledig autonoom betekent dat er geen menselijke controle aanwezig is (Adviesraad Internationale Vraagstukken/Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken 2015; 2021). Onder semi-autonome wapens worden systemen verstaan die autonoom kunnen opereren, een doel kunnen vaststellen, selecteren en elimineren, maar wel onder menselijke controle blijven staan (Asaro 2012).

De drones die in Oekraïne worden ingezet, worden door militairen bestuurd en kunnen dus als semi-autonoom worden beschouwd. Bij de inzet van deze drones bepalen militairen de doelen. Zij hebben ook de beslissing tot vuren in handen. Door middel van camera's kan het doel vrij nauwkeurig vastgesteld worden. Het doel kan een vijandelijke tank, pantservoertuig, munitieopslagplaats of vliegend object zijn. Burgerdoelen selecteren en bombarderen daarentegen is volstrekt niet-legitiem vanuit het oorlogsrecht. De Russische aanvallen op elektriciteitscentrales, flatgebouwen, theaters, etc. zijn dan ook een flagrante schending van het oorlogsrecht.

Hoe is de inzet van semi-autonome wapens in Oekraïne nu te beoordelen? In mijn opinie is de ethische beoordeling van het gebruik van deze semi-autonome wapens vergelijkbaar met de beoordeling van conventionele wapens zoals de pantserhouwitser. Voor de helderheid, een pantserhouwitser is een gepantserd voertuig met een kanon dat wel tot 40 kilometer afstand vuur kan doen uitbrengen. De afgevuurde raketgranaten kunnen tot veel ravage en onheil zorgen bij de vijand.

Hoewel semi-autonome wapens als drones sterk bedreigend en als angstaanjagend kunnen worden ervaren, ligt er ethisch gezien weinig verschil tussen de inzet van een pantserhouwitser of van een semi-autonome drone. Bij de beslissing om tot inzet over te gaan zijn immers altijd mensen betrokken. Ook het besluit om te vuren wordt door mensen genomen. De meeste drones zijn daarbij goed uitgerust met camera's, zodat een specifiek militair doel uitgekozen kan worden. Uiteraard moet de beslissing tot inzet van drones weloverwogen en uiterst zorgvuldig genomen worden. Volgens het oorlogsrecht (*ius in bello*) moet elk doel gerechtvaardigd zijn, in die zin dat het een specifiek militair doel dient. Daarnaast moet de aanval in proportie zijn (criterium van proportionaliteit) en onderscheid maken tussen burgerdoelen en militaire doelen (criterium van onderscheid).

Tot nu toe spraken we over de inzet van semi-autonome wapensystemen in Oekraïne. Voor zover bekend zijn enkel semi-autonome wapensystemen ingezet, waarbij dus altijd mensen betrokken blijven. Ethisch reflecteren op inzet van volledig autonome wapens daarentegen, dus zonder betekenisvolle menselijke betrokkenheid (*meaningful human control*), leidt tot een geheel andere discussie. Hier betreden we het veld van Lethal Autonomous Weapons (LAW), soms ook wel 'killer robots' genoemd (Campaign to stop Killerrobots 2012). Het vocabulaire dat voor deze wapens gebruikt wordt, bepaalt ten dele al hoe tegen deze wapens aangekeken wordt. *Killer robots* klinkt anders dan volledig autonome wapens. Kenmerkend voor de inzet van deze wapensystemen is dat de 'relatie' tot de medemens, die als vijand wordt beschouwd, louter mechanisch

van aard is. Het herkennen van een 'vijand' of 'vijandig doel' wordt aan een machine overgelaten. Ethisch gezien doemt er een cruciaal existentiële vraag op: is het doden van anderen überhaupt moreel aanvaardbaar zonder dat er een menselijke relationaliteit tussen beide partijen aanwezig is? Ofwel, kun je het doden van mensen ethisch gezien overlaten aan apparaten en machines zonder dat er mensen bij betrokken zijn? Vanuit overheden, ngo's als PAX, Wereldraad van Kerken, zijn hier terecht vele bedenkingen bij (bijv. Adviesraad 2021). Ook is er al in 2012 een campagne gestart met de titel 'Stop Killer Robots' (2012).

Naast duidelijke ethische bezwaren, zijn er ook bedenkingen van andere aard. Het risico bij inzet van volledig autonome wapens is immers dat systemen gehackt worden door bijvoorbeeld terroristische organisaties en zich keren tegen eigen troepen en in het wilde weg gaan vuren. En nodigt het gebruik van volledig autonome wapens, waarbij het risico op verlies van eigen troepen minimaal is, niet uit tot versnelde en eerder gebruik van deze wapens?

Terug naar Oekraïne. In de strijd tegen de Russische bezetter worden voor zover bekend alleen semi-autonome wapens in gebruik genomen. Met deze wapensystemen moet uiteraard uiterst zorgvuldig worden omgegaan. Maar om de agressor te verdrijven en de vrede en veiligheid te herstellen is het nodig om alle noodzakelijke verantwoorde middelen te benutten.

Conclusie

De oorlog in Oekraïne roept op tot een noodzakelijke herbezinning op vragen rondom oorlog en vrede. De Nederlandse politiek is vrij uitgesproken in militaire steun aan Oekraïne

waar kerken, zoals de Protestantse Kerk, en de meeste ngo's een meer afwachtende houding aannemen. Uitzondering is de stichting Kerk en Vrede die vanuit strikt pacifistisch perspectief oproept tot het onderhandelingen met Moskou en een onmiddellijk stopzetten van wapenleveranties. Een andere uitzondering wordt gevormd door vredesorganisatie PAX die de militaire steun juist niet veroordeelt.

Hoewel oorlogsvoering altijd een noodzakelijk kwaad is en bedoeld om een nog groter kwaad te voorkomen, is de strijd van Oekraïne tegen Rusland gezien vanuit ethisch perspectief niet gecompliceerd. Het recht op zelfverdediging is overduidelijk, nadat Rusland een autonoom land als Oekraïne, zonder aantoonbare reden of aanleiding, heeft aangevallen en is binnengedrongen. Ik deel de opvatting van de Stichting Kerk en Vrede daarom dan ook niet om een onmiddellijk halt toe te roepen aan Nederlandse wapenleveranties, maar ondersteun de Nederlandse politieke keuze om Oekraïne actief van wapens te voorzien.

Opvallend is dat in de oorlogsvoering in Oekraïne semi-autonome wapens een belangrijke rol spelen. Hoewel deze semi-autonome wapens een beangstigend gevoel kunnen oproepen, is de inzet van deze wapens ethisch gezien niet anders te duiden dan bijvoorbeeld de inzet van de pantserhouwitzer. Ook al is een drone of vaartuig onbemand, het object wordt door militairen aangestuurd en daarmee ligt de beslissing tot vuren net als bij bijvoorbeeld de pantserhouwitzer in menselijke handen. Het is wezenlijk dat de beslissingsbevoegdheid bij mensen blijft (*meaningful human control*) en niet overgelaten wordt aan machines, zoals bij volledig autonome wapensystemen. <

Literatuur

- Adviesraad Internationale Vraagstukken/Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken (2015). *Autonome wapensystemen. De noodzaak van betekenisvolle menselijke controle*. No. 97 AIV/No. 26 CAVV.
- Adviesraad Internationale Vraagstukken/Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken (2021). *Autonome wapensystemen. Het belang van reguleren en investeren*. AIV-advies 119/CAV-advies 38, 3 december.
- Asaro, P. (2012). On Banning Autonomous Weapon Systems: human rights, automation, and the dehumanization of lethal decision-making. *International Review of the Red Cross*. <https://cambridge.org>. Geraadpleegd februari 2023.
- Campaign to Stop Killer Robots (2012). www.stopkillerrobots.org. Geraadpleegd februari 2023.
- Cavandoli, S. & Wilson, G. (2022). Distorting Fundamental Norms of International Law to Resurrect the Soviet Union: The international law context of Russia's invasion of Ukraine. *Netherlands International Law Review* 69, 383-410.
- Herzfeld, N. & Latiff, R. (2021). Can Lethal Autonomous Weapons Be Just? *Peace Review* 33, 213-219. DOI: 10.1080/10402659.2021.1998750
- Kennedy, D. (2006). *Of War and Law*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- NRC (14 april 2022). Bruno van Waaijenburg. Drones spelen een hoofdrol in de oorlog in Oekraïne.
- NRC (23 januari 2023). S. Derix. Nederland in voorhoede van landen die Oekraïne militair steunen.
- NRC (24 februari 2023). Peter de Bruijne. Rechtvaardig of onrechtvaardig? De oorlog in Oekraïne is moreel niet erg complex.
- PAX (20 januari 2023). Verduidelijking standpunt PAX rond 'oplossingen' voor Ruslands agressieoorlog. www.paxvoorvrede.nl. Geraadpleegd februari 2023.
- Ruys, T., Corten, O. & Hofer, A. (2018). *The use of force in international law: a case-based approach*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Stichting Kerk en Vrede (2022). *Voor het te laat is*. Open brief. www.beeldschrift.nl Geraadpleegd februari 2023.
- *de Volkskrant* (17 oktober 2022). Waarom gebruikt Rusland geen eigen drones, maar Iraanse? Dit is wat we weten over het droneprogramma van Iran. Joram Bolle.
- *de Volkskrant* (4 november 2022). Droneaanval op Russische marinebasis brengt weinig schade toe aan oorlogsschepen. Pieter Sabel.

TIPS BIJ HET THEMA

FILM

In de film *Eye in the Sky* uit 2015, met onder meer actrice Helen Mirren, wordt een prangend moreel dilemma geschetst. Een onbemand vliegtuig, een drone, vliegt boven een terroristische cel. In deze cel bevindt zich een terrorist die op een lijst staat van mensen die 'uitgeschakeld' moeten worden. In de buurt van de woning waarin de terroristische cel zich bevindt, is ook een meisje brood aan het verkopen. Zij wordt mogelijk slachtoffer van de uit te voeren aanval. Het dilemma voor de *drone-pilot* en *operator*, maar ook voor de kolonel, is treffend in beeld gebracht.

LEZING

Kardinaal Willebrandslezing over 'Holocausteducatie'

De Kardinaal Willebrandslezing 2023 wordt op 11 oktober uitgesproken door prof.dr. Didier Pollefeyt (KU Leuven) over het thema 'Holocausteducatie'. Juist omdat de Holocaust staat voor het ultieme kwaad, gaat het op scholen en in culturele programma's over morele waarden en om medemenselijkheid en daarmee over de keuzes die we nu maken.

11 oktober, 13.00-17.00 uur, Tilburg University Campus, € 10, www.tiu.nu/Willebrandslezing

KZ-88-23

NL

224